

METİN DİL BİLİMİ AÇISINDAN HACI BEKTAŞ VELİ'NİN ŞİİRLERİ

THE POEMS OF HACI BEKTASH VELI IN TERMS OF TEXT LINGUISTICS

Asiye DUMAN¹

ÖZET

Dil incelemelerinde artık metin esas alınmaktadır. Metnin hangi ölçütlere göre değerlendirilmesi gerektiği sorgulanırken metin dil bilimi kavramı doğmuştur. Metin dil bilimi, metni bağlam ve amacına göre kendi bütünlüğü içinde değerlendirmek esasına dayanır. Bir metin olarak şiir de metin dil bilimi açısından değerlendirilmelidir. Ancak şiirin kendine özgü nitelikleri, genel kabul gören metin değerlendirme ölçütleri yanında başka ölçütler de belirlenmesini gerektirir. Çağrışımlardan yararlanma, bağdaştırma, anlam olayları ve ahenk, şiiri değerlendirirken esas alınabilecek ölçütlerdendir. Bu ölçütler de şiirin, bağlam ve amaca göre dolayısıyla metin dil bilimi çerçevesinde incelenmesini sağlar.

Hacı Bektaş Velî'nin bu çalışmada ele alınan şiirleri, anılan ölçütlere göre şiir özellikleri taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Velî, metin dil bilimi, şiir, çağrışım, bağdaştırma, mecaz, ses uyumu.

ABSTRACT

The text is based on in the language study. The concept, text linguistics aroused while which criteria the text should be evaluated was being discussed. Text linguistics is based on the evaluation of text in terms of context and purpose. As a text, the poem also should be evaluated in terms of text linguistics. However, the other criterions of poem together with the features of poem unique to itself and general evaluation criterion of the text linguistics should be determined. Benefiting from association, reconciliation, meaning affairs and harmony are the main criterion in the evaluation of poem. These criterions enable poem to be evaluated according to context and purpose in frame of text linguistics.

The poems of Hacı Bektash Veli which were handled in this study have the features aforementioned.

Key Words: Hacı Bektash Veli, text linguistics, poem, association, reconciliation, metaphor, harmony

İletişimde ve dil incelemelerinde cümlenin temel birim olamayacağını kabul edilmesi, araştırmacıları metin kavramına yöneltmiştir. *İletişim amacıyla oluşturulan anlamlı ve amacın gerçekleşmesi için gerekli nitelikleri taşıyan dil birimi*, şeklinde ifade edebileceğimiz metin kavramı için tek bir tanım vermek

¹ Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi asiyed@gazi.edu.tr

mümkün değildir. Bu kavram, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanıp açıklanmıştır. Metnin özellikleri dikkate alındığında bu tanım ve açıklamaların hepsinin doğru ve birbirini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir.

Kılıç'a (2002: 22) göre "Metin ya bir dil dizgesi ya da işlevi açısından, örneğin, uyarma, bilgilendirme, söz verme vb. edimleri olan dil parçasıdır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın bir metni, oluşturduğu bağlama gönderme yapmadan anlamak hemen hemen olanaksızdır. Metin, tek bir sözcük olabildiği gibi bağlamına uygun olarak bir tümce ya da tümcelerden oluşabilir veya daha büyük bir dilsel birim de olabilir." Zaman zaman bağlam o kadar önem taşımaktadır ki bazı dil bilimcileri, kelimenin anlamının değil bağlamının önemli olduğunu ileri sürmektedirler.

Gerçekten de örneğin, "Sınavlar yarın başlıyor." cümlesi, o sınavlara girecek kişiler arasında önemli bir bildirişim işlevi görürken sınavlarla ilgisi olmayanlar için aynı derecede önemli ve anlamlı değildir. Hatta hiçbir anlam taşımayabilir. Aynı cümle, ortama ve bağlama göre bir metin olarak kabul edilebilir de edilemez de. Çünkü bahsedilen sınavlarla ilgili birçok sorunun cevabı bağlamda gizli olabilir. Bu da cümlenin metin olup olamayacağını belirler.

"Sınavlar yarın başlıyor." cümlesi, bağlam yanında söyleyenin beden diline göre şu anlamlara da gelebilir:

- Hazırlanmak için zaman yok.
- Sınavın yapılacağı yer çok uzak, yetişemezsin.
- Halâ sınav programını almadın mı?
- Aileme kavuşmama az kaldı.
- Sinema davetini kabul edemem.
- Ben halâ hastayım.

Sayısını artırmaya değer bu örnekler, metinleri dilsel metinler ve semiyotik metinler olmak üzere iki gruba ayıran Akyol'un metne bakış açısını doğrulamaktadır. Akyol'a (2003: 49- 50) göre "Dilsel metinler hikâyeler, kitap bölümleri, şiirler, makaleler, masallar vb. yazılımlardan oluşurken semiyotik metinler; resimler, fotoğraflar filmler, şarkılar, dramalar, haritalar, grafikler, beden dili vb. işaret ve çizimlerden oluşmaktadır. Geniş anlamda düşünüldüğünde kapsamlı bir şekilde anlam kurma, dilsel ve semiyotik metinlerin birlikte yorumlanmasıyla mümkündür."

Akyol, dilsel metin olarak daha uzun birimleri, daha üst yapıları örnek verse de yerine göre bir kelimenin, yerine göre de bir romanın metin kabul edilebileceği unutulmamalıdır. Mesela bir mağaza girişindeki "İtiniz." kelimesi;

çocuğu sokakta oynayan bir annenin ona yönelik olarak söylediği “ Artık eve gel.” cümlesi, o bağlamda bildirişimi sağlamaya yeterli olduğu için birer metindir. Ama bir yazar, okuyucuyla paylaşmak istediği duygu ve düşüncelerini bütün hâlinde bir romanda dile getirmişse o romanın bir cümlesi veya bir bölümü yazarın amacını gerçekleştirmeye yetmeyeceği için metin değildir. Aynı romanın bir paragrafı betimleme örneği olarak kullanılmak üzere alınır ve bu yöndeki amacı gerçekleştirmede yeterli olursa bu paragraf bir metindir. Günay'ın (2001: 33) tanımı da metnin bu yönünü işaret etmektedir: “Metin, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütündür. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir.”

Kaynaklarda verilen tanım cümleleri farklı olsa da “genellikle metnin cümle birimlerinden oluştuğu, insan için bir bildirişim değeri taşıdığı, kurucu cümleleri arasında değişik türde ilişkilerin bulunduğu ilişkiler bütününden söz edilmiştir. İşte bu anlamlı bütününün hangi anlam katmanlarından oluştuğunu, başka bir deyişle sözünü ettiğimiz bu bütünü teşkil eden cümlelerin birbirine nasıl bağlandığını ve bunların metne nasıl yansıdığını araştıran metin dil bilimi, ortaya koyduğu bulgularla her gün çeşitli iletişim ortamlarında karşılaştığımız değişik türdeki metinlerin daha iyi anlaşılmasını ve yorumlanmasını amaçlar” (Aktaş,1994: 53) .

Oluşturulan metinlerin daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesi yanında daha nitelikli metinler oluşturulmasını da amaçlayan dil bilimi araştırmacıları tarafından metinsellik ölçütleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu konudaki tartışmalar sonucunda tam bir uzlaşma sağlanamamışsa da metinselliğin bağlaşıklık, bağdaşıklık, amaçlılık, kabul edilirlilik, bilgisellik, durumsallık ve metinler arasıklık olmak üzere yedi ölçütü bulunduğu genel kabul görmüştür (Kocaman,1999:6).

Bir metin olarak şiiri sadece bu yedi temel ölçüt açısından değerlendirmek mümkündür. Mesela Arif Nihat Asya'nın o, ruhumuzu ve şuurumuzu besleyen şiiri “Bayrak”, şiir türünün özellikleri açısından başka ölçütlere göre ele alınabileceği gibi bu yedi ölçüt açısından da değerlendirilebilir. Özellikle bağlaşıklık, bağdaşıklık ve amaçlılık ilkelerinin bir şiirde nasıl uygulandığının iyi bir örneğidir Bayrak. Burada, sadece anılan şiirdeki “*Senin...Sana...Seni...*” gibi kelimelerin hem bağlaşıklığı hem de bağdaşıklığı sağlayan öğelerin açık örneklerinden olduğunu belirtmek yeterli olacaktır.

Konuya, bir edebî tür olarak şiiri diğer türlerden ayıran özellikler açısından da bakmak gerekir. “Şiir, yapısal olarak diğer edebî türlerden farklı niteliklere sahiptir. Kendine özgü kuralları ile var olan şiir, özel bir söylem aracı olarak

kullanılmaktadır. Bu yüzden şiirde kullanılan dil kullanıcının amacı doğrultusunda özel bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır” (Aytaş, 2008: 37). “Her şiir genel olarak gözlenen bir dizi ölçüte dayanan, bu arada görece bir özgürlüğe de olanak tanıyan, daha yüksek düzlemde kendi başına bir birimdir”(Stankiewicz'den çev. Kocaman, 1980: 554).

Şair, kelimeleri, sesleri, kendisinden başka kimsenin aklına gelmeyecek şekillerde ve anlamlarda kullanabilir. Dil bilgisi ve yazım kurallarından çok farklı şekillerde yararlanabilir. “Şiir dilinin en belirgin özelliği kısa ve eksiltilli kullanılmasıdır... Çünkü kısa anlatımla, anlam bakımından çok zengin bir dil kullanımı söz konusu olduğundan yan anlamlardan, eş adlardan, çok anlamlılık durumundan, sözcüklerin karşıtlıklarından, benzetmelerden, ses ögesi ile yapılan benzerlik ya da çağrışımlardan ve uzak çağrışımlardan yararlanır”(Günay, 2001:218).

Bazı araştırmacılar şiir gibi edebî eserleri sadece dil bilimi açısından incelemenin doğru olmadığını, bu eserlerin özellikle edebî açıdan incelenmesi gerektiğini savunsalar da (Özünü, 1982: 77) “şiir dilinin incelenmesi, her şeyden önce dil biliminin görev ve yetki alanına girmektedir” (Boztaş, 1994:174). Çünkü şiir, yukarıda da belirtildiği gibi dilin en ince niteliklerini, kelimelerin en derin anlamlarını sergileyen, dilin en üst seviyede kullanıldığı bir edebî türdür.

“Sözü şiir yapan uyum, ritim gibi başka nitelikler de vardır. Şiir, bu niteliklerin kimi zaman biri, kimi zaman birkaçı, kimi zaman da tümüyle şiir olur.” diyen Aksan (1974:559), şiirlerde dil bilimi yardımıyla açıklanabilecek, aydınlatılabilecek nitelikler arasında şunları sayar:

- “1- Sözcüklerin gerçek değerleri dışında kalan değerlerden, çağrışım ve uzak çağrışımlardan yararlanma;
- 2- Değişik kavram birleştirmeleri, yeni bağdaştırmalar;
- 3- Anlam olayları;
- 4- Uyak.”

Hacı Bektaş Veli'nin eserleri birçok araştırmacı tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmasına rağmen dil bilimi açısından yeterince değerlendirilmemiştir. Hâlbuki onun toplumu etkilemesini, toplum hafızasında yüzyıllarca yaşamasını sağlayan etkenlerden biri de dilimizin anlam incelikleri ve ifade gücünden yararlanması, Türkçeyi düşünce ve amacına uygun bir şekilde kullanmasıdır. Onun eserleri, bu yönüyle de ele alınmalıdır. Bu anlayıştan hareketle Hacı Bektaş Veli'nin aşağıdaki şiirleri, yukarıda belirtilen dört özellik açısından değerlendirilecektir:

“Dostumuzla beraber yaralanır kanarız
Her nefesde aşk ile yaradan’ı anarız
Erenler meydanına vahdet ile gir de gör
Kırk budaklı şamdanda, kırkımız bir yanarız

Malım, mülküm, servetim, hepsi evde kaldı
Oğlum, kızım, akrabam, geçtiğim yolda kaldı
Dostlarımdan birisi, benden hiç ayrılmadı
Allah için yaptığım iyilikler bende kaldı

İlim, irfan mürşittir karanlıkları koğar
İnsanları cehalet, gaflet bunalıp boğar
Gönüllerde parlayan, o saadet güneşi
Şark ile garp’den değil, gerçek inançtan doğar...

Eğer hakka talipsen, her an ona doğru ak
Kainat kitabına, irfan gözü ile bak
Yolumuzun esası, çalışmaya bağlıdır
Ayağa kalkacaksan bari hizmet için kalk” (Özmen,1998: 49).

Değerlendirmelerden önce şiirlerin Hacı Bektaş Veli’ye ait olup olmadığı konusuna değinmek gerekmektedir.

Edebiyat tarihimizde Yunus Emre, Karacaoğlan gibi ünlü, eserleri geniş kitleler tarafından kabul gören şahsiyetlere, kendilerine ait olmayan eserlerin de mal edilmesi yabancı olmadığımız bir durumdur. Bunun sonucu olarak da zaman zaman bu şahsiyetlere ait olduğu belirtilen eserlerin gerçekten onlara ait olup olmadığı konusunda tereddüte düşülmektedir. Hacı Bektaş Veli de kendisine ait olduğu söylenen eserlere şüpheyle yaklaşılacak şahsiyetlerdendir. Bu çalışmada ele alınan şiirlerin de ona ait olup olmadığı tartışılabilir. Ancak şiirlerin alındığı kaynağın Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmış olması, bu konuda bir dayanak olarak kabul edilmiştir.

İncelendiğinde görüleceği üzere dörtlükler arasında metin bütünlüğünü oluşturacak bağdaşıklık ve bağlaşıklık unsurları yer almamaktadır. Ancak her dörtlük, kendi içinde tutarlılığı sağlamış ayrı bir metin özelliği taşımaktadır. Örneğin “erenler meydanı” ve “kırk budaklı şamdan” gibi ifadeler birinci dörtlükte tutarlılığı sağlayıp dörtlüğü dostluk çerçevesinde ayrı bir metin hâline getirmektedir. “Cehalet”, “gaflet” ve “karanlık” kavramları arasındaki tutar-

lılıkla “”ilim”, “irfan” ve “güneş” kavramları arasındaki tutarlılık ve bunların dörtlükte kullanılış şekli, üçüncü dörtlüğün, bilginin önemini vurgulayan ayrı bir yapı, ayrı bir metin olduğunu göstermektedir. Şiirlerin alındığı kaynakta da her dörtlükten sonra bölüm sonu işareti konması ve dörtlükleri temsil eden bir başlık verilmemesi fikrimizi doğrulamaktadır. Bu sebeple çalışmamızda dörtlükler, anılan dört nitelik açısından ayrı ayrı değerlendirilecektir.

1-Sözcüklerin gerçek değerleri dışında kalan değerlerden, çağrışım ve uzak çağrışımlardan yararlanma

Çağrışım, Türkçe Sözlük'te, (TDK, 2005)“ Bir düşünce, görüntü vb.nin bir başkasını hatırlatması... Davranışlar, düşünceler ve kavramlar arasında yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu, bilinç alanına bunlardan birisi girdiğinde ötekini de bilince çekmesi olayı” şeklinde tanımlanmaktadır. Şiir dilinin en belirgin özelliklerinden biri de çağrışımlara açık olması, onları harekete geçirecek nitelik taşımasıdır. “ Ozanlar şiir yazarken çoğu kez düşünce ve duygularını sözcüklerin yan anlamlarından, onlara verdikleri yeni değerlerden, sözcüklerin duygu değerlerinden ve yarattıkları yakın ve uzak çağrışımlardan yararlanarak dile getirirler” (Aksan, 1974:563).

1.dörtlükte yaralanmak, kanamak ve yanmakta da kelimelerin bu duygu değerinden, insanlara hissettirdiklerinden, yarattıkları çağrışımından yararlanıldığı görülmektedir. Burada gerçekten bir yaralanma, kanama ve yanma söz konusu değildir. Allah yolunda çile çekip ona ulaşmanın zorluğu, bu kelimelerin uyandırdığı çağrışımlardan yararlanılarak anlatılmıştır.

...yaralanır, kanar(ız)

...yaradan'ı anar(ız)

...

...yanar(ız), kelimelerinin ses özellikleri açısından da birbirini çağrıştırdığı görülmektedir.

Yaralanmakla kanamak da ayrıca hem ses hem anlam açısından birbirini çağrıştırmaktadır.

Dörtlükte *kırk budaklı şamdan*, ifadesinin de çağrışımından yararlanılmıştır.

Kırklar, tasavvufta âlemlerin mânen idarecisi durumunda olan kırk ermiş kişiyi ifade eder ki şu mısralar da bunun güzel örneklerindedir:

Yine sordum çiçeğe, kırkları bilir misin?

Çiçek eydür ey derviş kırklar Allah yândır. (Âşık Yunus)

Önüm sıra kırklar, pirlere çekildi. (Pir Sultan Abdal) (Ayverdi, 2006:1682).

Kırk budaklı şamdan, tasavvuftaki bu kırklar anlayışına dayanan ve Bektaş-

şilikte önemli bir motif olan kırklar meclisini çağrıştırmaktadır. Bu ifade tarzı, daha zengin ve etkili bir çağrışım oluşturmaktadır. Bu da yine şiir dilinin çağrışım oluşturma özelliğiyle ilgilidir.

“Şiir düşünce ile ilgili bir iddia değil fakat canlı bir kabul veya en azından düşünme süreçlerinin bir takdimidir. Başka bir ifadeyle, şair belli bazı kanaat ve görüşleri doğru-yanlış bağlamında ileri sürmez; tam tersine belli bazı kanaat ve görüşlere sahip olmanın ne tür bir duygu olduğunu canlandırır. Dolayısıyla, bir şiiri okurken göz önünde bulundurulması gereken husus, şiirin, bizi fikri bir tartışmaya davet eden bir kanıt ya da herhangi bir şeyi anlamamızı isteyen bir izah değil fakat kendisine katılmamızı talep eden bir drama olmasıdır” (Gerald Graff’tan aktaran Koç, 2001: 228). Dörtlükte de canlandırılan düşünce dünyası ve hayat tarzıyla bu drama ortaya konmuştur.

2.dörtlükte *dost* kelimesinin çağrışımından yararlanıldığı görülmektedir. Bilindiği gibi dost, “sevilen, güvenilen, yakın arkadaşı, gönüldaşı, iyi görüşülen kimse”dir (TDK: 2005).

Dostluk; sevgi, güven, paylaşım, huzur, dayanak, sığınak, gönül bağı, arkadaşlık, derde aranan deva, sıcaklık, sırdaşlık, sadakat gibi kavramları çağrıştırır. Bu dörtlükte dünya malının ve dünyevi bağların geçici olduğu, sadece Allah için yapılan iyiliğin kalıcı olduğu anlatılırken dostluk kavramının oluşturduğu bu çağrışımlara başvurulmuştur.

3.dörtlükte *karanlık* ve *güneş* kelimelerinin çağrışımlarından yararlanılmıştır. Karanlık, zorbalık, sıkıntı, kötülük, nefret, sefalet, belirsizlik, çirkinlik, acı veren, düşman gibi insanlık için istenmeyen, zararlı görülen durum ve duyguları bünyesinde toplayan bir kavramdır. Güneş ise karanlığın tam aksine şefkat, iyilik, güzellik, sevgi, mutluluk, net görünen, huzur veren, dostluk gibi insanlık için hep istenen ve faydalı görülen durum ve duyguları ifade eder. Burada bilmenin ve farkında olmanın, inanmanın güzelliği güneş; bilmemenin ve fark edememenin, inançsızlığın getirdiği bunalım karanlık kelimesiyle ifade edilmiştir.

4.dörtlükte çağrışım oluşturan kelimelerden biri *akmak*tır. Akmak gerçek anlamıyla sıvı maddelerin hareketi için kullanılan bir kelimedir. Ancak hızla, tamamen, bütün gücüyle, bütün varlığıyla bir tarafa gitmek anlamlarını daha etkili vermek için bu kelimedenden yararlanır. Akmak, yönelişi, eğilimi, isteği ifade eder ki “akın etmek” deyiminde kelimenin bu anlamı daha açık şekilde görülmektedir.

Eğer Hak’a talipsen her an ona doğru ak, mısrasında akmak fiilinin bu çağrışımlarından yararlanılmıştır.

4.dörtlükte gerçek değeri dışındaki değerinden, çağrışımlarından yararlanan bir kelime de *yo/dur*. Kelime burada düşünce ve inanç sistemi, yaşayış tarzı, hayat anlayışı, kabuller dünyası gibi anlamları çağrıştırmaktadır.

“ Bir kelimenin, belirli çağrışımlar uyandırması genel çağrışımdır. Aynı kelimenin kişilerin özelliklerine bağlı olarak uyandırdığı çağrışım ise özel çağrışımdır” (Erkul, 2004: 98). Örneğin *mürşit* kelimesi bu çalışmada açılanlardan farklı olarak kimisine Atatürk'ün sözünü hatırlatırken kimisine de şeyhleri hatırlatabilir.

Bu bölümde, dörtlüklerde ele alınan dil birimleri uyandırdığı genel çağrışımlar açısından değerlendirilmiştir. Aynı veya farklı birimlerin alıcıda özel çağrışımlar uyandırması da mümkündür.

2- Değişik kavram birleştirmeleri, yeni bağdaştırmalar

Belli bir kavramı anlatmak üzere “ tamlama, deyim gibi söz varlığı içindeki ögeleri ve tümce ya da sözceleri anlamlı, kabul edilebilir birimler hâlinde bir araya getirmeye” (Aksan, 2006: 83) **bağdaştırma** adı verilmektedir. Dilde alışılmış bağdaştırma ve alışılmamış bağdaştırma olmak üzere iki türlü bağdaştırma vardır. Yaygın olan ve kullanıldığında yadırganmayan, zihinde rahatlıkla çözümlenebilen genç adam, kırık testi, “Çocuk dersini çalıştı.” gibi kullanımlar **alışılmış bağdaştırma** örnekleridir. Mavi ondalık, körpe fizik, “Vapur bu limana haftada iki kez sararır.” gibi birbirine ters düşen ögelerin dizilmesiyle oluşturulan ve duyulduğunda yadırganan, iletişimi aksatan ifadeler **alışılmamış bağdaştırmalardır**. Kırık kalp, ömür kuşu, öfkeli otobüs gibi anlatımı daha etkili kılan alışılmamış bağdaştırma türüne ise **sanatlı bağdaştırma** denir. Alışılmamış bağdaştırmaların yaygın kullanılıp genelleşenleri alışılmış bağdaştırma sayılır.(Aksan, 1990:204-208)

1.dörtlükte *erenler meydanı* ve *kırk budaklı şamdan*, alışılmış bağdaştırmalardandır. Erenler meydanı, savaş meydanı, er meydanı gibi ifadeler dilimizde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kırk budaklı şamdan da dizim açısından sıradan bir sıfat tamlamasıdır. Ancak *insanın kırk budaklı şamdanda yanması*, sanatlı bağdaştırmadır. Çünkü şamdanda mum yanar, insan değil. Burada, değişik kavramlar birleştirilerek düşünce daha etkili bir şekilde anlatılmıştır.

2. dörtlükteki *geçtiğim yol*, *yaptığım iyilik* tamlamaları alışılmış bağdaştırmaya örnektir. *Geçtiğim yol*, yaygın şekilde kullanılıp genel kabul gördüğü için alışılmış bağdaştırma olarak kabul edilmelidir

3. dörtlükteki *gönüllerde parlayan saadet güneşi* ifadesi, ayrıca *gönüllerde parlayan* ile *saadet güneşi* kavram birleştirmeleri ayrı ayrı sanatlı bağdaştırma

özelliği göstermektedir. Bu kavram birleştirmeleri, yaygın şekilde kullanılıp genel kabul gördüğü için alışılmış bağdaştırma olarak kabul edilmelidir.

Kainat kitabı, irfan gözü ve her an ona doğru ak ifadeleri, dördüncü dördlükte görülen sanatlı bağdaştırmalardır. Ders kitabı, hikaye kitabı, yemek kitabı gibi örnekler günlük hayatta sık kullanılan alışılmış bağdaştırmalardır. Kainat kitabı kavram birleştirmesi ise yaratılmış bütün varlıkların, gönül gözü ile okunabilecek bir kitap olduğunu işaret etmekte, her varlığın ve bütün olarak kainatın anlamının idrak edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu özelliği ile tamlama sanatlı bağdaştırmanın güzel bir örneğidir. *İrfan gözü* de Hacı Bektaş Veli felsefesi açısından özel bir kavram birleştirmesi, bir sanatlı bağdaştırmadır. *İrfan*ın tasavvufta anlamı “ İlahi bir feyz olarak kainatın sırlarını bilme kudretidir” (Devellioğlu, 1984:533). Dolayısıyla bu bağdaştırma ceylan gözü, çocuk gözü, dolap gözü gibi alışılmış bağdaştırmalardan farklı olarak değerlendirilmelidir.

Kainat kitabına irfan gözü ile bak, mısrası bütün hâlinde de yine bir sanatlı bağdaştırmadır

3-Anlam olayları

“Şiirin, zihni yeni işlemlere, yeni eylemlere zorlayan, ona yeni bir düşünce ve duygu ufukları açan bir dili vardır. Bu işlemlerden bir bölümü, dünya dillerinde şiirin en eski örneklerinden beri görülen ve retorikçilerin söz sanatı olarak adını koydukları birtakım anlam olaylarıdır” (Aksan, 1974:570). Anlam olayları, kelimelerin amaca göre değişik anlamlarda kullanılması sonucunda ortaya çıkan ifade şekilleridir.

“Kelimelerin biri temel anlam, diğeri de yan anlam olmak üzere iki anlam dünyası mevcuttur. Tabii dile göre bir üst dil olan şiir dili, kelimelerin temel anlamlarından çok yan anlamları üzerine oturur. Böylece kelime, ilk anlamının çok ötesinde bir mana değeri kazanır. Söz konusu mana, kelimenin bizzat kendisinden kaynaklanabileceği gibi diğerkelimelerle olan ilişkilerinden de doğabilir. Bu noktada şiir dili, kelime seviyesinde bile bir anlamda tabii dilden bir ‘sapma’dır... Ayrıca şiir dilini zenginleştiren pek çok edebî sanat(mecaz, kinaye, tevriye vb.), kelimelerin anlamları üzerine inşa edilir”(Çetişli, 2002: 21). Hacı Bektaş Veli'nin değerlendirmeye alınan şiirlerinde de çeşitli söz sanatlarına başvurulduğunu görüyoruz.

1.dörtlükte Allah'ın *yaradan* sıfatıyla anılması, kırk makamın *kırk budaklı şamdan* şeklinde ifade edilmesi ad aktarması örnekleridir. “Bu tür aktarmalarda, anlatılmak istenen kavram yerine, onunla ilişkili bir başka kavram ya

da kavramlardan yararlanılarak yine güçlü ve canlı bir anlatım sağlanmaya yönelinir”(Aksan, 2006: 121).

Yaralanır kanarız ve yanarız kelimelerinin ise mecaz anlamda kullanıldığı görülmektedir. Mecaz, Türkçe Sözlük'te(TDK, 2005) “Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz... Bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma” şeklinde tanımlanmaktadır. Anılan kelimeler de gerçek anlamda yanmayı değil Allah yolunda çile çekmeyi ifade ettiği için mecaz anlamdadır.

2.dörtlükte yaşanan, geçen yılların, *geçtiğim yol* şeklinde ifade edilmesi ve iyiliğin, *dost* olarak dile getirilmesi de mecaz anlam için verilebilecek örneklerdendir.

3. dörtlükte karanlıkların *kovulması*, cehalet ve gafletin insanı *boğması*, saadet güneşinin inançtan *doğmasında* mecaz anlam görülmektedir. Bu dörtlükte ilim ile irfana karanlıkları kovup insanın yolunu aydınlatan bir mürşit, bir insan özelliği verilmesi kişileştirme sanatı örneğidir. Bilindiği gibi kişileştirme, insan dışındaki varlıklara insan özellikleri verilmesi sanatıdır. Cehalet ve gafletin insanları bunaltıp *boğmasında* da

aynı sanat vardır.

4.dörtlükte *ona doğru ak ve yolumuzun esası* ifadelerinde mecaz anlam vardır.

Örneklerde de görüldüğü gibi dörtlüklerde söz sanatlarından daha çok mecaz kullanılmıştır.

4 – Uyak

Uyak, şiirde aranan ve onun etkisini artıran, ezberlenmesini kolaylaştıran ahenk unsurlarından biridir. “Şiirin bünyesinde yer alan kafiye nin asıl fonksiyonu, söze ahenk/musiki sağlamaktır”(Çetişli, 2002: 28). Bu da kafiye olan kelimelerdeki seslerin tekrarıyla sağlanır.

“Uyak (kafiye) dediğimiz şey yüzyıllar boyunca dünya şiirinde, şiirin her türünde o ölçüde yaygın, öyle benimsenmiş bir ögedir ki, bugün birçok ülkede - iyi olsun kötü olsun- içinde uyak bulunan sözler şiir diye adlandırılır” (Aksan, 1974:570). Ele aldığımız dörtlüklerde de bu ahenk unsurundan yararlanıldığı görülmektedir. Bu dörtlüklerin üçünün kafiye düzeni, halk şiirinde en çok görülen a,a,b,a; üçüncü dörtlüğün kafiye düzeni ise a, a, a, a şeklindedir. Dörtlüklerde ses uyumunun sadece dize sonlarında görüldüğünü söylemek mümkün değildir. Dize içinde de ses uyumlarından (Bunlar, aliterasyon vb. değil ses uyumu şeklinde ifade edilecektir.) yararlanılmıştır.

1.dörtlükte *yaralan(ır)* ve *yaradan(ı)* kelimeleri ile *kırk budak(lı)* ve *kırk* kelimeleri arasında ses uyumu görülmektedir. Yine *yaralanmak* ile *kanamak* arasında hem ses hem de anlam bakımından uyum sağlanmıştır. *Yaralanır kanarız* ve *yanarız* kelimeleri kendi arasında ayrı bir ahenk oluşturmaktadır. *Gir* ve *gör* kelimeleri de bir uyum sergilemektedir.

2.dörtlükte *mal(ım)* *mül(küm)* kelimeleri arasında ses uyumu fark edilmektedir. Uyumun fark edilmesinde *mal mülk* ifadesinin yaygın kullanılan bir tekrar grubu olmasının, bu kelimelerin anlam bakımından birbirini kuvvetlendirmesinin etkisi de göz ardı edilemez.

Malım, mülküm servetim...

Oğlum, kızım, akrabam, geçtiğim...

Dostlarımdan...

...yaptığım, kelimelerindeki -m eki de dörtlükte bir ses uyumu oluşturmaktadır.

3.dörtlükte *ilim irfan* kelimeleri hem ilk sesleri ile hem de anlam bakımından uyum sağlamaktadır. *Cehalet* ve *gaflet* kelimeleri de aynı şekilde hem anlam hem de son hecedeki sesler bakımından uyumludur. *Şar(k)* ve *gar(p)* uyağı da dile getirilmesi gereken örneklerdendir.

4.dörtlükte *kainat* ve *kitabı* kelimelerinin başındaki *k* sesleri de uyum oluşturan örneklerdendir.

Hacı Bektaş Veli'nin şiirlerinden seçilen örnekler, dil bilimi çerçevesinde şiirsellik özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Buna göre her şiir bir dörtlük hâlinindedir ve kendi içinde tutarlı bir bütünlük göstermektedir. Şiirlerde çağrışımlardan yararlanıldığı tespit edilmiştir ki bu, şiir dilinin en önemli özelliklerindedir. Şiirlerin, yine şiir dilinin özelliklerinden olan "bağdaştırmalardan yararlanma ve yeni bağdaştırmalar oluşturma" yönünden de başarılı olduğu tespit edilmiştir. Şiirlerde, dilimizin anlam özelliklerinden de şiir diline uygun olarak yararlanıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak Hacı Bektaş Veli'nin ele alınan şiirleri belirlenen ölçütler çerçevesinde metin dilbilimi açısından şiirsellik özellikleri göstermektedir. Ancak aynı örnekler başka ölçütler açısından da değerlendirilebilir, değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. AKSAN, Doğan (2006): Anlambilim, Engin Yayınevi, Ankara.
2. AKSAN, Doğan (1990): Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, 3. Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
3. AKSAN, Doğan (1974): “ Dilbilim Açısından Şiir”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXIX, S. 271 s.558- 573.
4. AKTAŞ, Tahsin(1994): “ Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri”, Türk Dili, S.505, s. 53- 64.
5. AKYOL, Hayati (2003): “ Metinlerden Anlam Kurma”, Türklük Bilimi Araştırmaları Türkçenin Öğretimi Özel Sayısı: 13, s. 49- 58.
6. AYTAŞ, Gıyasettin (2008): Çağdaş Gelişmeler Işığında Şiir Tahlilleri, Akçağ Yayınları, Ankara.
7. AYVERDİ, İlhan (2006): Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2. Cilt, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
8. BOZTAŞ, İsmail (1994): “Metindilbilim Açısından Şiir”, Dilbilim Araştırmaları, s. 171- 192.
- 9.ÇETİŞLİ, İsmail (2002): Metin Tahlillerine Giriş – Şiir -, Fakülte Kitabevi, İsparta.
10. DEVELLİOĞLU, Ferit(1984): Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.
11. ERKUL, Rasih(2004): Cümle ve Metin Bilgisi, Anı Yayıncılık, Ankara.
12. GÜNAY, Doğan (2001): Metin Bilgisi, Multilingual, İstanbul.
13. KILIÇ, Veysel (2002): “Bir Metin Çözümleme Denemesi”, Türk Dili, S.90, s. 22-25.
14. KOCAMAN, Ahmet (1999): “ Metindilbilimden Yazın İncelemelerine”, Çağdaş Türk Dili, S.140, s.6- 8. .
15. KOÇ, Turan (2001): “Şiir Dili”, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Yıl: 5, S.53/ 53/ 55, s. 227- 243.
16. ÖZMEN, İsmail(1998): Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi -1- , T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
17. ÖZÜNLÜ, Ünsal (1982): “Şiir Dilinde Sapmalar”, Türk Dili, C. XIV, S.368, s. 77- 85.
18. STANKIEWICZ, Edward (1980): “ Dilbilim ve Şiir Dilinin İncelenmesi”, çev. Ahmet Kocaman. Türk Dili, C. XLI, S. 348, s. 545- 555.
19. TDK (2005): Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.